

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

EUROPA DUPĂ NAPOLEON: DEMOGRAFIE ȘI RECONFIGURARE POLITICĂ ȘI SOCIALĂ ÎN „LUNGUL SECOL AL XIX-LEA”

Radu ROMÎNAȘU*

EUROPE AFTER NAPOLEON: DEMOGRAPHY AND POLITICAL AND SOCIAL RECONFIGURATION DURING “THE LONG NINETEENTH CENTURY”

ABSTRACT

This study begins with a theoretical presentation of the „Long Century” (1789–1918) and the concept of „longue durée” from the perspective of the Annales School. The main text proposes an analysis of the continental impact of the Congress of Vienna in 1815, along with an examination of human losses, migration, urbanization, and the demographic transition, within an interconnection between demography, politics, and economy, emphasizing the role of population as a factor of power. The influence of the Industrial Revolution, medical advances, and the reduction of wars/epidemics was also taken into account—elements that shaped the European balance, state power, and social structures, offering lessons for subsequent European policies.

Furthermore, the study highlights the reciprocal relationship between demographic transformations and state-building processes, demonstrating how shifts in population dynamics influenced governance, military capacity, and economic development across Europe. It also situates these changes within a broader historiographical framework, arguing that the longue durée perspective allows for a more nuanced understanding of structural continuities and ruptures that defined the transition to modernity.

Keywords: Europe, war, demography, Industrial Revolution, migration

Preliminarii și clarificări conceptuale

Sintagma „Secolul cel îndelungat” sau „Secolul cel lung” nu se referă la un secol distinct, care din punct de vedere temporal are o sută de ani, ci la o perioadă istorică mult mai complexă și mai extinsă decât limita unui secol, în care se desfășoară un șir de mutații și de fapte istorice, cu repercusiuni semnificative în plan politic, social, economic și cultural. Discutăm despre paradigma „timpului lung” sau a „duratei lungi”, concept central în istoriografia Școlii istorice franceze de la *Annales*.

În istoria universală, specialiștii vorbesc despre „secolul al XIV-lea cel lung”, adică despre o perioadă care începe în jurul anului 1300 și se extinde până în prima parte a secolului al XVI-lea, în pragul Reformei religioase (1517). Aceeași caracteristică i se atribuie și secolului al XIX-lea. Acesta a fost marcat de o adevărată „explozie” demografică continentală. Populația Europei a crescut de la circa 187 de milioane de locuitori în 1800 la 468 de milioane în 1913, datorită scăderii mortalității și menținerii unei natalități ridicate¹. Acest boom demografic, marcat de o serie de progrese medicale spectaculoase și de revoluția agrară, a reușit să transforme populația europeană într-un factor strategic de putere, după cum subliniază Jack Goldstone într-un studiu de demografie politică².

Această expresie dorește să sublinieze faptul că schimbările sociale, economice, politice și culturale – specifice unei perioade istorice distincte – includ mai multe generații și oferă o perspectivă mult mai amplă asupra proceselor istorice decât o delimitare clasică.

Astfel, „Secolul cel lung” este un concept folosit de istorici pentru a evidenția continuitatea și importanța unor fenomene istorice pe o durată mai îndelungată.

Scrișul istoriografic despre „Secolul cel Lung” este definit și perceput diferit de istoricii care s-au angajat în cercetarea lui. În registrul propunerilor de periodizare, debutul lui este considerat momentul izbucnirii Marii Revoluții Franceze din 1789, iar epilogul este fixat la sfârșitul Primului Război Mondial.

*Universitatea din Oradea; e-mail: rrd1214@yahoo.com; ORCID: 0000-0003-4943-9025.

¹ Peter Winzen, *Bevölkerungsexplosion in Europa und Kalter Krieg (1904-1914)*, Editura Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2024, p. 11-16.

² Jack Goldstone, *Political Demography. How Population Changes Are Systemically Transforming World Politics*, Oxford University Press, 2012, p. 25-28.

Încadrat de aceste două procese istorice majore din istoria umanității, „Secolul cel Lung” a fost în sine o perioadă a revoluțiilor și a reformelor diverse (politice, economice, culturale și estetice).

Romantismul, liberalismul, naționalismul și socialismul își au originea în acest „Secol lung”. Mai mult, secolul al XIX-lea a rămas în istoriografia universală ca fiind secolul națiunilor, al construcției statelor moderne europene, dar și al legitimității conservatoare, al imperiilor nou create, al cooperării internaționale. El este, în egală măsură, și un secol al „exploziei demografice”: între anii 1800 și 1900, Europa atinge 25% din populația globală (de la 21%), cu un spor anual mediu de 0,8–1%, comparativ cu Asia (0,4%). Toate aceste fenomene, descrise și analizate în „durată lungă”³, după celebra formulă propusă de Fernand Braudel, pot explica, într-o nouă paradigmă, mișcările naționale europene din perspectiva demografică a surplusului de populație tânără (60% din populația europeană era încadrată, în anul 1850, sub vârsta de 30 de ani)⁴.

Într-o primă etapă istoriografică, cercetătorii epocii moderne și-au focusat atenția asupra marilor confruntări militare, asupra prevederilor diverselor tratate de pace încheiate, cu un accent deosebit asupra politicilor externe duse de Marile Puteri pentru menținerea echilibrului european.

În ultimele două-trei decenii, specialiștii au început să abordeze teme noi referitoare la impactul evenimentelor politice, economice și culturale asupra societății, mizând pe paradigma unei abordări holistice a istoriei, în care științele sociale (demografia, sociologia) dețin un loc important.

Această nouă tendință nu implică doar o simplă reconstituire a unor serii și date statistice, ci vizează componente precum mișcarea naturală a populației, distribuția spațială a acesteia, speranța de viață a populației, starea ei de spirit, relațiile de cauzalitate și interdependență între evenimentele și procesele istorice etc.

În această cheie de analiză interdisciplinară, Jack Goldstone preciza că „demografia modelează puterea politică, precum apa modelează pietrele dintr-un râu”⁵, idee aflată în consonanță cu enunțul lui Mark Steyn, potrivit căruia „demografia este un joc al ultimului rămas”⁶.

Considerații metodologice

Din punct de vedere metodologic, studiul de față se înscrie în orizontul istoriei sociale și al istoriei demografice și se bazează pe principiul analizei în durată lungă, corelând evenimentul politic cu evoluțiile structurale ale populației, migrației și urbanizării.

Cercetarea pornește de la premisa că faptele istorice nu pot fi înțelese izolat, ci printr-o raportare atentă la contextul economic, social și politic în care s-au desfășurat, precum și de la interdependența dintre aceste niveluri ale realității istorice.

În consecință, demersul nostru metodologic încearcă să combine metoda istorică cu analiza comparativă și cu utilizarea selectivă a instrumentelor cantitative, întrucât problematica abordată solicită atât interpretarea critică a surselor istoriografice, cât și valorificarea informațiilor statistice privind populația, mortalitatea, natalitatea, migrația și pierderile umane provocate de conflictele armate.

Sursele utilizate sunt analizate prin raportarea la originea lor, la contextul în care au apărut și la funcția pe care o au în construcția discursului istoric, pentru a evita atât simpla acumulare de date, cât și interpretările reductive. În acest sens, lucrarea nu urmărește doar descrierea schimbărilor demografice, ci și explicarea mecanismelor prin care acestea au influențat puterea statelor, mobilitatea populațiilor și reordonarea geopolitică a continentului european.

Totodată, cercetarea își propune configurarea unei sinteze interpretative care să pună în evidență legătura dintre schimbările demografice și reconfigurarea echilibrului european în secolul al XIX-lea.

În consecință, studiul de față încearcă să utilizeze o abordare interdisciplinară, situată la intersecția dintre istoria politică, istoria socială și demografia istorică.

Menționăm, totodată, că demersul de față are un caracter preponderent sintetic și interpretativ, fiind limitat de variațiile existente în estimările statistice, de accesul dificil la unele surse documentare și serii de date, de unde rezultă și dificultatea surprinderii exhaustive a unor procese istorice de mare amploare, așa cum este și în cazul de față. Ca urmare, datele demografice sunt tratate în prezentul studiu ca estimări orientative, nu ca valori absolute, deoarece literatura de specialitate oferă variații semnificative de calcul.

³ Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism 15th-18th century*, vol. I, Harper Row, 1979, p. 45–50.

⁴ Jean-Claude Chesnais, „L’explosion démographique au XIXe siècle”, în *Population et société en Europe (1750–1914)*, Hachette, Paris, 1990, p. 70–75.

⁵ Jack Goldstone, *op.cit.*, p. 37.

⁶ Mark Steyn, *America Alone. The End of the World as We Know It*, Regnery Publishing Inc., Washington, 2006, p. 3.

Diseminarea rezultatelor științifice

Analiza noastră este despre o perioadă istorică în care numărul conflictelor s-a redus foarte mult, în comparație cu veacurile precedente, iar pacea a devenit, în parametri generali, o constantă a timpului respectiv. Desigur, au existat și excepții, războaiele declanșându-se atunci când o serie de popoare europene s-au angajat în căutarea propriei identități și suveranități (a se vedea în special cazul germanilor și italienilor).

Revenind la începuturile „Secolului lung”, adică la Marea Revoluție Franceză, trebuie precizat faptul că aceasta a avut în plan secund o altă revoluție, cea demografică. Aripa ei radicală reprezentată de iacobini, care a condus destinele Franței revoluționare între iunie 1793 și iulie 1794, a căutat să susțină, prin politici demografice eficiente, creșterea numărului populației, mai ales prin promovarea „cultului patriei”, în coroborare cu lozinca „Patria în pericol!” („La Patrie en danger!”). Potrivit acesteia, Franța nu va avea niciodată suficienți bărbați pentru a servi și a apăra țara. „O mare națiune” a fost o altă deviză a revoluției franceze, prin care s-a urmărit ca Franța să devină un exemplu și un model creator în Europa și în lume. De altfel, acesta a fost și leitmotivul Directoratului (1795-1799) și al Consulatului (1799-1804). De aceea, Napoleon a promovat o politică demografică orientată spre creșterea numerică a populației, mai ales din rațiuni militare. Mai mult, Constituțiile anilor 1791, 1793 și 1795 au inserat în articolele lor prevederi referitoare la segmentul demografic. Se făcea referire „la cei mulți”, cultul pentru număr fiind o altă caracteristică a faimosului proces revoluționar declanșat la finele secolului al XVIII-lea⁷.

Dincolo de înfrângerea lui Napoleon Bonaparte, care marchează eșecul tentativei sale de unificare a Europei într-o singură entitate statală (un imperiu), europenii au conștientizat că forțele lor unite pot conduce la dobândirea unei puteri considerabile⁸. Însuși Napoleon afirma în *Memoriile din insula Sfânta Elena* că a urmărit să facă din Europa „o entitate politică în care fiecare individ ar fi putut să călătorească oriunde prin Europa și s-ar fi simțit permanent în patria sa”⁹.

Istoricul Pierre Milza pune în discuție această solidaritate creată între statele europene la începutul secolului al XIX-lea. Ea avea o șansă de supraviețuire doar în condițiile în care națiunile nu ar fi lăsat „în voia sorții” raporturile dintre ele și ar fi creat pârgurile unei politici comune europene¹⁰.

A urmat Congresul de la Viena (1814-1815) care, în concepția organizatorilor săi, a avut o capacitate și o încadrare general europeană cu totul diferită față de congresele și tratatele anterioare¹¹.

În consecință, cele opt Mari Puteri europene și-au asumat misiunea remodelării hărții Europei, solicitând celorlalte țări un consens general. A fost, de altfel, sistemul urmat mereu, mai mult sau mai puțin vizibil în plan diplomatic, la toate Congresele de pace ulterioare, inclusiv la cel de la Paris-Versailles din 1919-1920¹².

Retrasarea granițelor a ignorat inițial chestiunea demografică: Polonia (cu 3,5 milioane de polonezi – 80%) a fost rusificată, iar Lombardia-Veneția (cu 5 milioane de italieni – 90%) a rămas austriacă, ceea ce a generat tensiuni naționale notabile, susținute și de creșterea segmentului pentru populația tânără, totul raportat la o natalitate de 38‰.

Cu toate că a fost întrerupt de întoarcerea lui Napoleon din exil, „Cele 100 de zile” nereușind să producă o schimbare politică majoră, ritmul Congresului a devenit și mai accelerat, în sensul grăbirii adoptării unor hotărâri finale. Ceea ce se sfârșea cu adevărat era, de fapt, celălalt „congres”, al vechii lumi aristocratice și echivoce (*L'Ancien Régime*)¹³.

În urma domniei lui Napoleon au rămas numeroase pierderi umane, rezultate în principal din campaniile militare inițiate și din războaiele napoleoniene care au afectat, în mod direct, populația europeană. Estimarea acestora diferă de la un specialist la altul:

⁷ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1962, p. 73-75.

⁸ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 6.

⁹ Napoleon Bonaparte, *Memorialul de la Sfânta Elena*, prezentare și note de Emmanuel de Las Cases, ediție în limba română, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 287.

¹⁰ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 6-7.

¹¹ Cipriano Giachetti, *Congresul de la Viena (1814-1815)*, Editura Helicon, Timișoara, 1999, p. 31.

¹² Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 73.

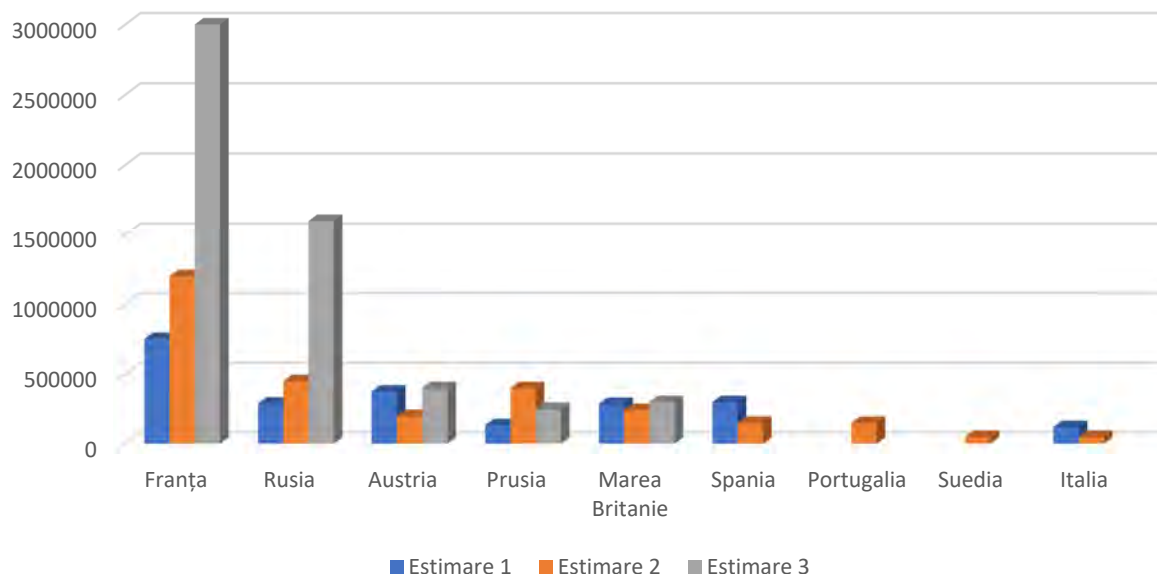
¹³ *Ibidem*.

Stat / spațiu european	Estimare 1	Estimare 2	Estimare 3	Observații
Franța	750.000	1,2 mil.	3 mil.	Cea mai afectată putere europeană. Estimările variază considerabil în funcție de criteriul adoptat.
Rusia	289.000	450.000	2,6 mil.	Datele diferă în funcție de includerea pierderilor militare și a celor indirecte.
Austria	376.000	200.000	400.000	Pierderi importante, dar cu recuperare demografică rapidă după anul 1815.
Prusia	134.000	400.000	250.000	Afectată mai ales în contextul campaniilor continentale.
Marea Britanie	286.000	243.000	300.000	Pierderile trebuie corelate cu caracterul său maritim și colonial.
Spania	300.000	150.000	—	Pierderi ridicate în contextul războiului peninsular.
Portugalia	—	100.000	—	Estimare intermediară, cu date parțial convergente.
Suedia	—	50.000	—	Pierderi relativ reduse în raport cu marile puteri continentale.
Italia	120.000	50.000	—	Datele reflectă fragmentarea politică a spațiului italian.
Total estimat	3–5 mil. militari	2–4 mil. civili	5–9 mil. total	Estimare globală aproximativă a impactului uman al războaielor napoleoniene.

Tabelul nr. 1. Estimări ale pierderilor umane provocate de războaiele napoleoniene¹⁴

¹⁴ Cifrele de mai sus au un caracter aproximativ și orientativ, întrucât literatura de specialitate oferă estimări diferite în funcție de criteriile de calcul, de delimitarea dintre pierderile militare și cele civile, de gradul de completitudine al datelor statistice și de efectele demografice indirecte. Vezi mai multe amănunte în acest sens la Samuel Dumas, K.O. Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused By War*, Oxford University Press, 1923, p. 27; Boris Ulanis, *Wars & Population*, Soviet Publishing House of Social and Economic Literature, Moscova, 1971, p. 209; Geoffrey Ellis, *The Napoleonic Empire (Studies in European History)*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, 2003, p. 22-35; Tom Philo, *Military and Civilian War Related Deaths Through the Ages*, pe <http://www.taphilo.com/history/war-deaths.shtml>, accesat în 19.04.2025; Gaston Bodart, *Losses of Life in Modern Wars. Austria-Hungary, France, Germany, Italy, the Balkans, Russia, the Ottoman Empire, Turkey, Bulgaria, Serbia, Belgium, Poland*, Clarendon Press, Oxford, 1916, p. 43-47; Michael Clodfelter, *Warfare and Armed Conflict: A Statistical Reference to Casualty and Other Figures, 1618-1991*, vol. I, Editura McFarland & Company, Jefferson, 1992, p. 585-588.

Grafic 1: Estimări privind pierderile umane din timpul războaielor napoleoniene

Cifrele din tabel evidențiază faptul că pierderile din războaiele napoleoniene au fost inegale și au afectat mai ales marile puteri continentale. Diferențele dintre estimări indică dificultatea reconstituirii statistice, dar toate converg spre ideea unui impact demografic major.

Toate aceste vieți curmate (estimări medii: 3-5 milioane de militari la care se adaugă 2-4 milioane de civili) au reprezentat circa 1,5-2,5% din populația Europei (dacă ne raportăm la cele 200 de milioane de locuitori din 1815), afectând disproporționat Franța. În schimb, Rusia și Austria au pierdut masiv din numărul total al populației, dar ambele au recuperat rapid după anul 1815, ceea ce demonstrează reziliența demografică europeană.

De asemenea, se poate observa că pierderile umane au fost însemnate pentru perioada la care facem referire, cu atât mai mult cu cât întreaga populație a Europei era de 200 de milioane de oameni, iar cel mai mare perdant din acest punct de vedere a fost Franța, care, după 1815, în mod natural, a intrat într-o recesiune demografică. Ea pierde 10-15% dintre bărbații cu vârsta cuprinsă între 20 și 40 de ani (1,2-2 mil.), ceea ce se traduce printr-o „criză de natalitate” timpurie: rata natalității scade la 24‰ în 1850 (în comparație cu 35‰ în Prusia). De altfel, recensămintele napoleoniene indicau deja dezechilibre de gen în Picardia și Alsacia¹⁵.

Restaurația – ca obiectiv principal al Congresului de la Viena – a avut în vedere nu numai reșezarea politică a dinastiilor conservatoare, ci și a teritoriilor populate. Popoarele care au simțit gustul libertății în timpul lui Napoleon, precum cel polon sau italian, au trecut din nou sub dominație imperială.

Din punct de vedere politic, Congresul de la Viena a impus așa-numitul „echilibru european” și implementarea unei păci „durabile și juste”¹⁶, proiect susținut de cinci forțe ale continentului: Franța, Marea Britanie, Imperiul Habsburgic, devenit Austro-Ungar din 1867, Rusia și Prusia.

Acest echilibru de după 1815 a favorizat stabilitatea demografică. Între 1815 și 1850, populația Europei a crescut cu 30–40% (de la ~202 la ~280 de milioane), datorită reducerii războaielor și îmbunătățirilor sanitare, poziționând Rusia (cu o creștere spectaculoasă de la 40 la 70 de milioane) și Prusia ca noi actori demografici dominanți.

De altfel, este vorba și despre o recalibrare generală a Marilor Puteri europene. Spania, Olanda, Suedia părăsesc acest statut mult râvnit, locul lor fiind luat de Rusia, Prusia și Italia. Mai mult, în această perioadă Europa ia act de decăderea unui vechi și mare imperiu, cel Otoman. Nu în ultimul rând, trebuie să amintim și de valurile succesive de manifestare a spiritului național, așa cum s-a întâmplat în spațiul italian, Țările Române, Belgia, Grecia etc.

¹⁵B. R. Mitchell, *European Historical Statistics 1750–1975*, 2nd rev. Editura Macmillan Press, London, 1981, p. 20-22, 98, 135.

¹⁶ Paul Johnson, *O Istorie a lumii moderne*, Editura Humanitas, București, 2003, p. 123.

Debutul secolului al XIX-lea a însemnat, de asemenea, redesenarea hărții Europei. A avut loc o serie de schimbări teritoriale și, odată cu ele, s-au înregistrat și modificări demografice, procesul de mobilitate al populației dobândind valențe considerabile.

După semnarea *Actului Final* de la Viena, Europa a avut un nou cod de conduită în relațiile internaționale, și anume subordonarea interesului statal și național celui european, cu scopul menținerii unei stabilități pentru noul sistem instaurat.

După Congresul de la Viena, continentul a cunoscut importante schimbări teritorial-politice, cele mai importante fiind următoarele: Franța a revenit la granițele sale din 1789, având, în plus, obligația de a plăti importante despăgubiri de război; Regatul Țărilor de Jos era compus din Provinciile Unite și Țările de Jos Austriece și trebuiau să reprezinte o barieră în calea unei viitoare expansiuni franceze; Austria își recupera teritoriile pierdute, printre care Tirol, Salzburg, Veneția și Lombardia. Poziția sa a fost consolidată și în ducatele de Toscana și de Parma; Prusia prelua Renania și Westfalia, la vest, iar la est, Pomerania, devenind astfel unul dintre cei mai importanți actori ai Confederației Germane; Statele Germane erau „unite” într-o confederație prezidată de Austria; Rusia lua în stăpânire Finlanda și Basarabia, precum și două treimi din Polonia, inclusiv capitala Varșovia, țarul devenind și rege al Poloniei; Marea Britanie își mărea teritoriul, prin preluarea Maltei, a Ceylonului, Insulelor Ionice, a Coloniei Capului și a Insulei Hellgoland. De asemenea, primea suveranitatea de drept asupra strâmtorii Gibraltar; Suedia prelua și teritoriul Norvegiei; iar în Spania și Regatul celor două Sicilii a avut loc restaurarea dinastiei de Bourbon¹⁷.

Fig. 1. Harta Europei politice după Congresul de la Viena (1815)
(sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Europe_1815_map_en.png)

Prima dintre Marile Puteri, Marea Britanie, reprezenta, în 1815, un imperiu colonial puternic articulat, deținând supremația navală absolută. Ea a promovat o politică externă realistă, fiind interesată de afirmarea puterii sale maritime, prin obținerea de baze și de poziții strategice suplimentare, dar și de păstrarea echilibrului de forțe continental. Pe plan european, a încercat să oprească hegemonia Rusiei folosindu-se atât de Prusia cât și de Austria. Economic, în prima parte a secolului al XIX-lea, Marea Britanie a rămas interesată de evoluția imperiului colonial spaniol aflat în declin, deoarece aceasta presupunea posibilitatea acaparării unor noi piețe de desfacere a produselor din zona latino-americană. De asemenea, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, a susținut menținerea existenței Imperiului Otoman, care trebuia să blocheze expansiunea țaristă spre Marea Mediterană. Din punct de vedere demografic, populația Marii Britanii s-a dublat în primii ani ai secolului al XIX-lea, grație avântului revoluției industriale. Conform unor

¹⁷ Camil Mureșan, *Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă*, vol. I 1648-1848, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973, p. 333-339.

studii de specialitate, populația Regatului Unit a crescut, în perioada 1801-1815, de la 10,7 la 20,9 milioane de locuitori¹⁸.

Rusia a fost o altă Mare Putere a Europei, atât prin dimensiunile sale geografice, cât și demografice (după preluarea Finlandei, care avea 1 milion de locuitori,¹⁹ a Basarabiei și a celor două treimi din Polonia – 3,8 milioane de locuitori – și a celorlalte teritorii, și-a mărit și mai mult puterea demografică). Ea și-a dorit supremația europeană prin asumarea unui rol de arbitru al sistemului instaurat la Viena în 1815. Interesele sale au vizat, cu precădere, strâmtoarele Bosfor și Dardanele și, implicit, liberul acces în Mediterana²⁰.

Pe fundamentul fostului Imperiu Romano-German s-a constituit Federația Germană, alcătuită din 38 de state, cu o populație de 30 de milioane de oameni, condusă de împăratul austriac. Austria – din punct de vedere teritorial și demografic – a fost cea mai mare câștigătoare, recuperările teritoriale readucându-i în granițele imperiale aproximativ 5,5 milioane de locuitori. Deși era considerată în continuare o mare putere, Austria a reprezentat pentru concertul european un permanent factor de instabilitate politică declanșat de fiecare mișcare cu caracter național din interiorul granițelor sale.

Prusia a fost puterea ce a constituit unul dintre cele mai importante elemente ale cordonului sanitar ce înconjura Franța în urma înfrângerii lui Napoleon²¹. Din punct de vedere teritorial, a fost interesată de accesul la Marea Nordului. Bineînțeles, ea era și în căutarea definirii propriei unități geografice, teritoriile sale fiind separate de Culoarul Wesser-ului.

Prusia a primit aproape jumătate din Saxonia, Marele Ducat din Poznan și Westfalia, care a însemnat un aport de populație de aproximativ 5 milioane de oameni²². Numai Pomerania deținea în anul 1818 o populație de 630.000 de locuitori, dintre care 540.000 erau prusaci, restul de 90.000 reprezentând minorități²³.

Franța – marea perdantă în 1815 – a fost totuși ultima mare putere consfințită prin Congresul de la Viena. A fost interesată de consolidarea regimului intern și a poziției pe care o avea în Europa. În ciuda războaielor, Franța a înregistrat o creștere demografică de la 27,3 milioane de locuitori în 1800 la 35,7 milioane de locuitori în 1815²⁴. Populația Parisului a crescut, în mod surprinzător, în prima parte a secolului al XIX-lea, de la 700.000 la 2,9 milioane de locuitori²⁵. În general, în întreaga Europă, în prima pătrime a secolului al XIX-lea, s-au înregistrat asemenea creșteri exponențiale de populație.

Printre modificările teritoriale și demografice mai pot fi amintite și cele din Regatul Unit al Țărilor de Jos, prin alipirea Flandrei și a Valoniei. Astfel, unei populații de 4 milioane de locuitori i s-au adăugat alte 2 milioane care existau în vechiul Regat al Țărilor de Jos²⁶. Mai târziu, aceleași regiuni care au fost alipite își vor declara independența, formând Belgia.

Din punct de vedere social și demografic, o problemă recurentă atinsă la Congres a fost cea referitoare la sclavie, care a fost public condamnată, urmând ca în scurt timp să fie și abolită de fiecare stat în parte, începând cu Marea Britanie, în anul 1833.

Însă Europa a început să se confrunte – în debutul secolului al XIX-lea – cu un nou fenomen, cel al exodului rural. Tot mai mulți oameni, în căutarea unui loc de muncă, și-au părăsit satele pentru a veni la oraș. Aceasta a determinat o creștere a numărului de locuitori urbani de până la câteva ori. Fenomenul a provocat în scurt timp acumularea unui surplus de forță de muncă în mediul urban. Această realitate a generat mișcări transnaționale între regiunile rurale sărace și suprapopulate și țările cu o industrializare rapidă, care se confruntau cu o încetinire a creșterii demografice.

În Franța, de exemplu, către jumătatea secolului al XIX-lea, locuiau deja circa 400.000 de străini (belgieni, germani, italieni, elvețieni)²⁷, care au venit în căutarea unui loc de muncă. Un alt stat care a

¹⁸ <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/states-system-demographic-history>, data accesării: 20.03.2017.

¹⁹ B. R. Mitchell, *op.cit.*, p. 20.

²⁰ *Ibidem*, p. 22.

²¹ Bogdan Antoniu, Rudolf Dinu, *Istoria relațiilor internaționale în secolele XIX-XX*, Ministerul Educației și Cercetării, București, 2005, p. 4.

²² http://www.napoleonseries.org/research/abstract/population/population/RhineConfederation/c_rhineconpopulation.html (accesat în 19.04.2015).

²³ Werner Buchholz, *Pommern*, vol. V, Editura Siedler Verlag, Berlin, 1999, p. 369.

²⁴ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 89.

²⁵ *Ibidem*, p. 205; André Armengaud, *La population française au XIXe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1970, p. 112.

²⁶ B. R. Mitchell, *op.cit.*, p. 22.

²⁷ *Ibidem*, p. 98.

furnizat forță de muncă a fost Marea Britanie, numeroși locuitori părăsindu-și țara de origine pentru a descoperi „Lumea Nouă”: S.U.A., Australia, Noua Zeelandă (în jur de un milion de persoane).

În celelalte zone ale Europei, unde industria nu era atât de dezvoltată încât să poată oferi locuri de muncă, populația a ales soluția emigrării spre alte continente. Numărul celor care au părăsit continentul european pentru a începe o nouă viață, departe de casă, este evaluat la aproximativ 36 de milioane, între anii 1871 și 1915²⁸. Dintre aceștia, 9 milioane au fost italieni (20% din populație emigrează între 1880 și 1914), 6 milioane de germani (Renania, Pomerania), 5 milioane din Austro-Ungaria (inclusiv 1 milion de români transilvăneni se îndreaptă spre S.U.A.), rata returului fiind de circa 30%. Pe lângă oamenii care au trecut Atlanticul, trebuie să-i luăm în calcul și pe cei care au hotărât să se stabilească în zona Asiei Centrale și a Siberiei (5-6 milioane de oameni).

Nu toți cei care au plecat dincolo de ocean s-au și stabilit în noile teritorii. Istoricul Pierre Milza avansează cifra aproximativă de 30 de milioane de persoane care s-au stabilit în „Lumea Nouă”, aproximativ 70% dintre britanicii plecați, respectiv 55% dintre italienii care și-au părăsit țara.

Nu au plecat din Europa doar locuitorii cuprinși de spectrul sărăciei, ci și cei mai optimiști, cei mai curajoși, cei persecutați politic sau cei care căutau o nouă aventură a vieții.

Marea Britanie a fost cea care a dat startul migrației spre alte țări: între 1825 și 1914, 17 milioane de englezi au părăsit regatul în căutarea unei noi experiențe de viață. În anul 1880, numărul acestora reprezenta un procent de 50% din emigrația totală europeană²⁹.

Către ce zone s-au îndreptat europenii? Cei mai mulți, 65%, au plecat către Statele Unite, apoi către Canada (15%), iar spre Australia 11%³⁰.

Din rândul populației germane, circa șase milioane de locuitori și-au părăsit țara în această perioadă. La rândul ei, Italia a furnizat „Lumii Noi” 10 milioane de locuitori, iar Imperiul Austro-Ungar circa 5 milioane. Sunt cifre statistice care în timp demonstrează crearea unei adevărate diaspore europene în lume. Aceasta a adus în noile teritorii în care s-a așezat idei, mentalități, comportamente și modele europene³¹.

În tabelul de mai jos se poate observa emigrarea din Europa pe decenii³² și magnitudinea emigrației europene în ultima parte a epocii moderne.

Stat / spațiu european	1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1910	1911–1920
Austro-Ungaria	31.000	40.000	46.000	248.000	440.000	1.111.000	418.000
Franța	27.000	36.000	66.000	119.000	51.000	53.000	32.000
Germania	671.000	779.000	626.000	1.342.000	527.000	274.000	91.000
Italia	5.000	27.000	168.000	992.000	1.580.000	3.615.000	2.194.000
Marea Britanie	1.313.000	1.572.000	1.849.000	3.259.000	2.149.000	3.150.000	2.587.000
Rusia	—	—	58.000	288.000	481.000	911.000	420.000
Țările de Jos	16.000	20.000	17.000	52.000	24.000	28.000	22.000
Belgia	1.000	2.000	2.000	21.000	16.000	30.000	21.000
Portugalia	45.000	79.000	131.000	185.000	266.000	324.000	402.000
Spania	3.000	7.000	13.000	572.000	791.000	1.091.000	1.306.000
Suedia	17.000	122.000	103.000	327.000	205.000	324.000	86.000
Norvegia	36.000	98.000	85.000	187.000	95.000	191.000	62.000
Danemarca	—	8.000	39.000	82.000	51.000	73.000	52.000

Tabelul nr. 2. Dinamica emigrației europene pe decenii, 1851–1920³³

²⁸ *Méthodes de mesure de la mobilité spatiale: migrations internes, mobilité temporaire et navettes. Présentation d'un Manuel de l'INED în Population*, 1988, nr. 4-5, p. 877.

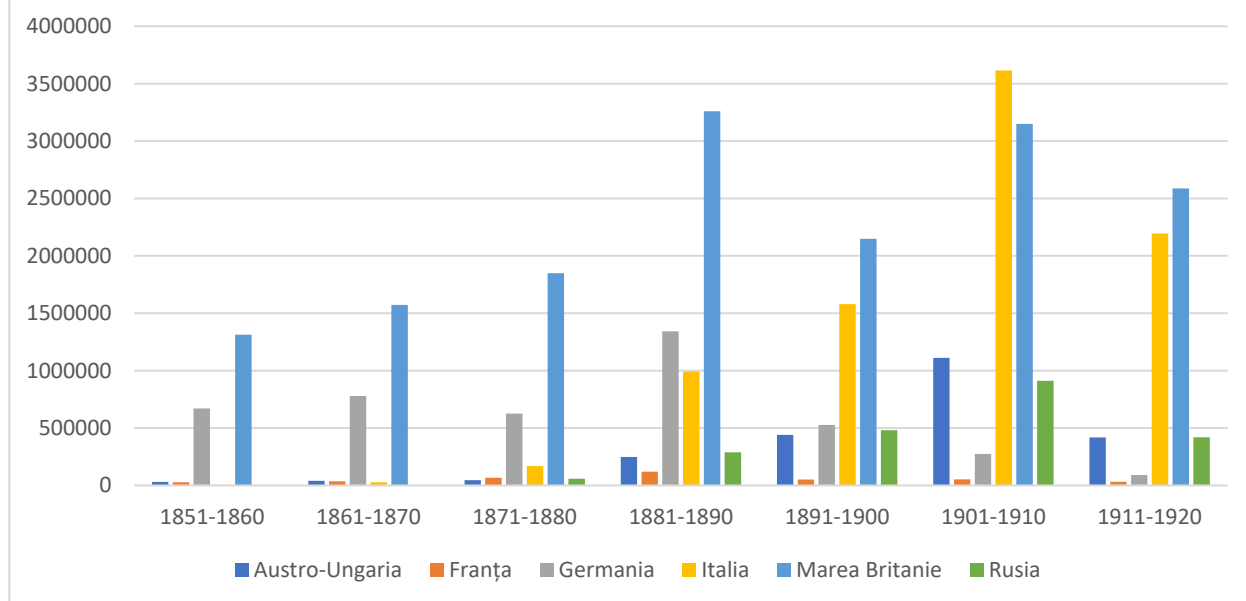
²⁹ André Armengaud, *Les migrations européennes 1815–1914*, Presses Universitaires de France, Paris, 1961, p. 20-42.

³⁰ Catherine Wihtol de Wenden, *Atlas des migrations dans le monde (Réfugiés ou migrants volontaires)*, Editura Autrement, Paris, 2005, p. 52.

³¹ Timothy J. Hatton, Jeffrey G. Williamson, *The Age of Mass Migration. Causes and Economic Impact*, Oxford University Press, 1998, p. 55–60.

³² B. R. Mitchell, *op. cit.*, p. 135.

³³ Datele au caracter aproximativ și reflectă estimări ale emigrației din principalele state europene în intervalul 1851–1920.

Grafic 2 Evoluția emigrației europene pe decenii (1851–1920)

Acest flux migratoriu (36 de milioane între 1871 și 1915) a reușit să absoarbă aproximativ 10% din excedentul demografic european, cu Italia și Austro-Ungaria ca principali furnizori (13-15 milioane). Emigranții (65% în S.U.A.) au transferat capital uman european, dar au redus presiunea urbană în țări precum Marea Britanie (creștere urbană de la 20% în 1801 la 77% în 1911). Deci, constatăm un alt fenomen deosebit de dinamic, și anume cel al mobilității populației europene³⁴.

În secolul al XIX-lea și până la Primul Război Mondial, populația Europei a crescut de la 190 de milioane la 400 de milioane de locuitori. Ritmul creșterii populației a început însă să se reducă de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, deoarece natalitatea a intrat într-un declin, mai ales în regiunile care au trecut printr-o perioadă mai lungă de tranziție demografică³⁵.

Concomitent, apare și un alt fenomen care merită a fi menționat succint în studiul prezent: este vorba despre primele semne ale îmbătrânirii populației europene.

Cu certitudine, cauza principală a *boom-ului* demografic a fost revoluția industrială apărută în Anglia în jurul anilor 1780. Printre consecințele ei amintim: scăderea mortalității (de la 25-30% în 1815 la 15-20% în 1910) prin implementarea vaccinurilor și a condițiilor de igienă publică; o agricultură mult mai rentabilă (producție +50% 1815-1850); stabilitatea înregistrată după Congresul de la Viena; reducerea epidemiilor (de exemplu, ciurma a fost eradicată)³⁶.

În Franța, natalitatea scade accentuat (de la 32% la 19%). Din contră, în Rusia natalitatea atinge 45%. Creșterea populației a fost atât de rapidă încât Marea Britanie, în 15 ani (1801-1815), și-a dublat populația, de la 10,7 milioane de locuitori la 20,9 milioane. În Franța, țară angrenată în acel moment în ample confruntări militare și afectată de pierderile suferite din timpul Revoluției, populația a înregistrat, de asemenea, o creștere semnificativă (de la 27,3 la 35,7 milioane de locuitori)³⁷.

Pe lângă revoluția industrială invocată, reținem și un proces de refacere și de recuperare continentală, după încetarea unei perioade lungi de epidemii și de conflicte, fenomen ce a condus, în mod natural, la scăderea mortalității.

Totuși, spre jumătatea secolului al XIX-lea, natalitatea înregistrează o scădere. În Anglia, aceasta s-a micșorat cu 5 procente în jumătate de veac. În general, pe tot parcursul anilor 1800, a existat un excedent al nașterilor în comparație cu decesele, deoarece epidemiile, foametea și războiul – numai cel din urmă nu a dispărut complet din epocă – au fost evenimente mult diminuate în acest secol. Chiar dacă s-au declanșat, conflictele militare au început să fie în secolul al XIX-lea ceva mai rare decât în secolele anterioare și nu au mai afectat atât de mult populația civilă, cel puțin până la Primul Război Mondial³⁸.

³⁴ B. R. Mitchell, *op. cit.*, p. 98.

³⁵ Massimo Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, 4th, Blackwell, Oxford, 2007, p. 67–92.

³⁶ Peter Winzen, *op. cit.*, p. 1–15.

³⁷ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 87.

³⁸ Jean-Claude Chesnais, *La transition démographique. Étapes, formes, implications économiques*, INED, Paris, 1986, p. 106–117.

În ceea ce privește foametea, aceasta a fost aproape eradicată în secolul al XIX-lea în Europa. După unele surse istoriografice, ultima perioadă de foamete devastatoare a fost cea din Irlanda anilor 1846-1847, fenomen ce a determinat plecarea de pe continent a circa un milion de oameni, în căutarea unui trai zilnic mai bun. Desigur, foametea, ca fenomen izolat, a existat tot timpul pe continent.

Despre epidemii, putem aprecia că temuta ciumă a fost eliminată din Europa, locul său fiind luat de rujeolă, variolă sau holeră. Totuși, acestea nu au avut același impact devastator ca ciuma. În plus, dezvoltarea medicinei, apariția vaccinurilor, așa cum a fost cel împotriva variolei, au creat un context medical-sanitar pozitiv pe continent, în care populația a putut înregistra o creștere semnificativă, speranța de viață a Europei Occidentale înregistrând un trend pozitiv pe parcursul secolelor XVIII-XX. Iată niște statistici reprezentative: în jurul anului 1700, speranța de viață era de 30-32 de ani, la 1800 a atins 36 de ani, la 1900 a ajuns la 46 de ani, iar în anul 1950 a urcat la 67 de ani.

Prezentăm doar câteva exemple concludente: Anglia (37 de ani în 1841 → 45 de ani în 1901); Rusia (33 de ani în 1860 → 38 de ani în 1913); România (32 de ani în 1859 → 40 de ani în 1910). La rândul ei, mortalitatea infantilă este în scădere (-50% în Franța, de la 180‰ la 90‰), datorită „Codului sănătății publice” din 1802³⁹.

În ceea ce privește evoluția structurilor sociale, realitățile au început să se modifice substanțial abia către sfârșitul secolului, schimbările înregistrând pași lenți. Iobăgia s-a menținut în Imperiul Habsburgic până către anul 1848, iar în Rusia până la 1861, cu mențiunea că iobagii trăiau în epocă din ce în ce mai greu, ca urmare a creșterii demografice, iar nobilimea deținea încă în jurul anului 1850 în jur de 80-90% din totalul terenurilor agricole.

În Anglia, la jumătatea secolului al XIX-lea, 80% dintre pământuri aparțineau aristocrației și micii nobilimi, în total circa 7000 de persoane⁴⁰, un milion și jumătate de muncitori zilieri lucrând aceste suprafețe de pământ. Situația lor era superioară celor din Europa Mediteraneană, unde zilierii agricoli erau supuși legii latifundiarilor, conform căreia lucrătorii aveau parte de condiții grele de muncă, precum și de salarii infime. De altfel, veniturile muncitorilor au continuat să scadă de-a lungul secolului al XIX-lea, invers proporțional cu creșterea demografică, precum și cu creșterea prețurilor alimentelor sau a chiriilor.

Cu toate acestea, în perioada 1815-1914, Europa a traversat o perioadă de dezvoltare fără precedent pe linie economică, industrială, financiară, demografică și culturală. Acest apogeu a fost curmat însă de izbucnirea primei conflagrații mondiale, ce a avut consecințe devastatoare pentru bătrânul continent.

Interesant este faptul că spre sfârșitul secolului, ritmul creșterii demografice a început să scadă tocmai în regiunile industrializate, unde oamenii au fost deschiși procesului de schimbare a mentalității. Dorința de mai bine, spiritul concurențial, nevoia de promovare, aspirația pentru un trai mai bun, toate acestea i-au făcut pe reprezentanții categoriilor sociale de mijloc ale Europei Occidentale să nu-și mai dorească mulți copii. În Europa Răsăriteană, centrată pe alte principii de viață, realitățile au fost diferite, creșterea demografică înregistrând procentaje ridicate.

În Occident, în Franța, rata creșterii populației a scăzut după 1880 la 2,9%, în Marea Britanie la 14%, iar în Germania la 13,7%⁴¹. Chiar și în această situație, a existat un excedent al nașterilor, fapt ce a determinat sporirea numărului de locuitori ai continentului la 450 de milioane în anul 1900.

În acel an, Europa reprezenta un sfert din populația totală a globului, în condițiile în care la începutul secolului al XIX-lea aportul său era abia de o cincime. Cu alte cuvinte, Europa avea o putere demografică enormă, cu o populație de zece ori mai mare în comparație cu Africa și America.

³⁹ Angus Maddison, *Contours of the World Economy, 1–2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007, p. 380–382.

⁴⁰ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op cit.*, p. 102.

⁴¹ *Ibidem*, p. 106.

Fig. 2. Harta populației țărilor Europei înainte de Primul Război Mondial (1914)

(sursa: https://www.reddit.com/r/Map/comments/gnvij1/population_of_european_countries_1914_before/)

Concluzii finale

Sfârșitul războaielor napoleoniene și ordinea consacrată la Congresul de la Viena nu au reprezentat doar un moment de reorganizare politică a Europei, ci și începutul unei noi etape în istoria demografică și socială a continentului. Din această perspectivă, demografia apare nu ca un simplu element statistic, ci ca un factor activ al istoriei, capabil să influențeze echilibrele de putere, mobilitatea populațiilor și capacitatea statelor de a-și susține proiectele politice și militare.

Secolul al XIX-lea a fost marcat de o creștere accelerată a populației europene, susținută de scăderea mortalității, de progresele medicale, de ameliorarea condițiilor de igienă și de transformările economice produse de industrializare. În același timp, migrația internă și externă, urbanizarea și începuturile tranziției demografice au modificat profund structura socială a Europei, generând noi forme de mobilitate și noi tensiuni între centrele industriale și spațiile rurale.

Astfel, „Secolul cel Lung” a reprezentat o etapă definitorie în formarea Europei moderne, în care dinamica populației a reprezentat o componentă esențială pentru evoluțiile politice, sociale și economice ulterioare. Mai mult, el poate fi analizat ca o perioadă în care demografia și schimbările sociale au fost interconectate cu evenimentele politice și militare, influențând drumul parcurs de statele europene.

După anul 1815, tranziția demografică (pe relația mortalitate → natalitate) a consolidat puterea statelor industriale (exemplu elocvent fiind Germania cu +168% populație în intervalul 1815-1914), oferind posibile perspective de urmat și în actualitate, prin abordarea unor politici eficiente privind migrația și fenomenul de îmbătrânire a populației.

Un element remarcabil este modul în care Revoluția Franceză a reușit să integreze conceptul de populație ca forță, sursă și resursă, promovând politici demografice orientate spre creșterea numerică a populației în scopuri sociale și militare.

Războaiele napoleoniene au avut efecte demografice majore, dar și-au pus amprenta și pe redistribuirea puterilor politice și pe crearea unui nou echilibru european.

Din punct de vedere demografic, sfârșitul acestor războaie a marcat începutul unei perioade de creștere accelerată a populației în multe regiuni ale Europei. Aceasta s-a datorat coroborării mai multor factori: reducerea mortalității cauzate de conflictele armate și de perioadele de foamete și de epidemii prelungite; progrese în domeniul medicinei și al igienei publice, care au început să influențeze decisiv durata

speranței de viață; îmbunătățirea condițiilor economice datorate unei perioade de destindere politică și socială, ceea ce a favorizat o natalitate ridicată, contribuind astfel la accelerarea creșterii demografice.

Schimbările teritoriale produse după anul 1815 au fost însoțite de fenomene complexe: migrație, urbanizare și redistribuirea forței de muncă a populației. Acest context a favorizat tranziția demografică și a determinat modificări majore în structura socială și politică a Europei.

Echilibrul european instaurat în 1815 a avut consecințe care depășesc sfera diplomației clasice. Stabilizarea relativă a continentului a favorizat dezvoltarea economică și creșterea populației, dar a creat și premisele unor noi competiții între state, mai ales în contextul acumulării demografice și al afirmării naționalismelor moderne. Prin urmare, demografia poate fi înțeleasă ca unul dintre motoarele profunde ale transformării Europei moderne.

Din perspectiva acestei grile de interpretare, rezultă că *boom-ul* demografic și tranziția spre societatea industrializată au fost factori esențiali în modificarea caracteristicilor războaielor și în stabilirea unui nou curs al istoriei europene.

În consecință, Europa anului 1914, cu 468 de milioane de locuitori, a fost una vulnerabilă: surplusul demografic (excedent +12‰) a alimentat rivalitățile imperiale, culminând cu declanșarea Primului Război Mondial, care a adus cu sine numeroase pierderi umane, echivalente cu 4% din populația totală, inversând parțial cifrele „exploziei demografice” din secolul al XIX-lea.

În ansamblu, secolul al XIX-lea european nu poate fi înțeles doar prin marile evenimente politice, ci și prin transformările demografice de profunzime.

Lecția istorică majoră a perioadei la care facem referire este legătura directă dintre numărul populației și puterea unui stat din punct de vedere economic, social, cultural și militar, ecuație la care ar trebui să reflecteze și politicile europene actuale.